

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

на правах рукопису

МАКОВЕЦЬКИЙ АДАМ МЕТОДІЙОВИЧ

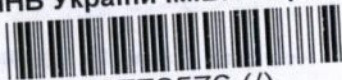
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОГО СВІТУ ТА ІІ ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Спеціальність 22.00.04 – соціальна структура
соціальної інститути і способи життя

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Київ - 1994

Дисертація є рукописом. Виходить з
соціологічної лабораторії Чернівецького державного університету ім.В.Федьковича

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор Нацольний І.Ф.

доктор соціологічних наук Піча В.М.

доктор соціологічних наук Чурилов М.М.

Провідна організація: кафедра методології і методики соціологічних досліджень Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "24" червня 1994 р. о 10.00 годні на засіданні спеціалізованої ради Д 01.08.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук при Інституті соціології АН України за адресою: 262021, м. Київ, вул.Шовковична, 12

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціології АН України

Автореферат розісланий "16" травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філософських наук

БЕКЕШКІНА І.Е.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Формування морально розвинутої особи українського суспільства, яке переживає нині глибоку кризу, є однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем. Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується орієнтацією на ринкову економіку, індивідуальне підприємництво, бізнес і т.п., що на практиці поки-що проявляється в активній спекулятивній діяльності багатьох людей, в різних фінансових махінаціях, шахрайстві, в грубих порушеннях законів і загальноприйнятих норм моралі. Тому формулу російського економіста М. Шмелєва "ефективність є моральність" не можна оцінювати однозначно. Орієнтація на ринкову економіку, тим більше в умовах нинішнього хаосу і безперервного зростання цін, приводить до стрімкого розшарування населення за рівнем доходів. Крім того, зростають взаємна відчуженість між людьми, недовір'я, неповага один до одного, холодний егоїзм і байдужість. Усе це приводить до значного зниження морального рівня суспільства, деформує індивідуальну мораль. Названі явища мають місце також в інших республіках колишнього Радянського Союзу, вони є породженими загальної кризи, в якій опинилися практично всі республіки, і притаманні будь-якій країні, яка знаходилася / або знаходиться / в подібній ситуації. Відмінності можуть бути лише в формах прояву цих явищ в залежності від загального культурного рівня суспільства, ступеня його цивілізованості.

Отже, йдеться про ринкову економіку й мораль. В цьому плані останнім часом відбулася значна переорієнтація цінностей. Якщо раніше вважалося, що моральна економіка не може бути заснована на товарно-грошових відносинах, що мораль—це щось більш високе, ніж гроші, то зараз останні видаються за найвищу цінність.

Звичайно, ринкова економіка і економічна мотивація більш гуманні, ніж рабська праця в сталінських концтаборах. Але якщо ми проголосимо ринок і все, що з ним зв'язано, синонімом добра і справедливості і проігноруємо найважливіші духовні цінності, то тим самим прикламо людину. Якщо в людині розвинуті духовність і моральність, вона ніколи не зможе змиритися з тим, що увесь сенс її існування зводиться тільки до накопичення грошей і різних дорогих речей. Людині потрібні духовний контакт з іншими людьми, цінності духовної культури, права і свободи для прояву своєї людської сутності і повноцінного, цивілізованого існування. Якщо людину позбавити названих цінностей, вона стане одномірною, в духовному відношенні збідненою, людиною-функцією. Отже, звести духовність до економіки, орієнтувати людей тільки на матеріальні цінності - значить поставити під загрозу всю людську культуру. На такому фундаменті немислимі стабільність і висока моральність у суспільстві. Економіка зазнає значних змін у процесі історичного розвитку суспільства, а деякі моральні і в цілому духовні цінності є вічними, стабільними. Ось чому нехтування цією життєвою аксіомою приводить до негативних наслідків / сумний приклад тому - все те, що сталося в духовному житті нашого суспільства за роки правління тоталітарного режиму, командно-бюрократичної системи і так званої перебудови.

Перехід до ринкового типу господарювання неможливий, якщо немає особи, духовно схильної до такого переходу. Історія знає два способи формування такої особи: або шляхом побудови нового духовного укладу поряд з існуючим, як це було в Західній Європі / протестантизм і протестанська етика /, або шляхом використання національних духовних цінностей і пристосування їх до вимог су-

часної економіки/ класичний приклад тому- Японія/. По якому шляху піде Україна, сказати поки-що важко, але вже сьогодні спостерігається тенденція до відродження національних духовних цінностей, що є досить перспективним для розвитку духовності й моральності в суспільстві/ ця сторона проблеми буде детальніше розкрито в другому розділі роботи/.

Ступінь розробки теми. В кінці 80-х-напочатку 90-х років в російській і українській філософській літературі появився ряд праць з проблеми людини як комплексної проблеми філософії і соціології/ Дубінін М.П., Фролов І.Т., Григорян Б.Т., Коган Л.Н., Карцева Т.В., Сержантов Б.Ф., Бистрицький Е.К., Старченко Т.Е. та ін./, в перекладі на російську мову з цієї ж проблематики опубліковані окремі праці зарубіжних авторів/ Парсонс Г., Фромм Е., Агасці Е., Рікер П., Франкл В., Куусі П. та ін./ . Помітно посилюється інтерес до питань духовного і морального світу особи, до морального життя людини і суспільства/ Ільєнков Е.В., Рябов В.Ф., Гусейнов А.А., Титаренко О.І., Батішев Г.С., Соколов В.М., Уледов О.К., Лаптьонов С.Д., Сагатовський В.М. та ін./.

У багатьох працях філософів, соціологів, етиків, соціальних психологів з різних республік колишнього Радянського Союзу велика ^{увага} приділяється взаємодії соціального середовища і внутрішніх зусиль самої людини при формуванні її духовності, питанням морального виховання / Архангельський Л.М., Анісімов С.Ф., Смирнов Г.Л., Ковальов С.М., Федоренко Є.Г., Іванов В.Г., Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Сохань Л.В., Лой А.М., Неділя Л.І. та ін./.

Окремі автори звертаються до такої цікавої проблеми, як формування моральної культури особи, яка є показником рівня моральності і загальної духовної культури людини / Якуба О.О., Малахов В.

Соґомонов Ю.В., Гусейнов А.А. та ін./, розробляють проблему трудової моралі і ставлення людей до праці/ Стогній І.П., Давидов Ю.М., Нельга О.В./, соціальної відповідальності особи/ Плахотний О.Ф., Хислиниченко А.Г./.

Темою багатьох наукових праць, теоретичних конференцій і симпозиумів, об'єктом гострих дискусій є питання про співвідношення соціального і біологічного в людині і взаємодію названих детермінацій при формуванні моральної свідомості особи/ Беляєв Д.К., Дубінін М.П., Льєсников Е.В., Дубровський Д.І., Ковальов С.М., Ломов Б.Ф., Серґантов В.Ф. та ін./ В стадії активної розробки вже тривалий час знаходиться самовиховання як важливий фактор морального розвитку особи/ Рубінштейн С.Л., Віготський Л.С., Леонтьєв А.М., Сухомлинський В.О., Рувинський В.І., Ковальов А.Г., Якобсон П.М. та ін./.

Однією з центральних в сучасній науці є проблема "наука-мораль-суспільство"/ Фролов І.Т., Мойсєєв М.М., Кудін В.Г., Амосов М.М., Шинкарук В.І./; до цієї проблеми часто зверталися і звертаються видатні зарубіжні вчені / Швейцер А., Дорст Ж., Печчеї А. та ін./.

Важливим засобом формування моральної особи є засвоєння індивідом духовних цінностей, його ціннісна орієнтація. Духовні й моральні цінності суспільства є саме тим потенціалом, без якого неможлива повноцінна соціалізація людини, не може сформуватися її духовність, моральність. Ось чому західна аксіологія постійно розробляє цю проблематику, створила солідні теоретичні праці / баденська школа неокантіанства на чолі з В.Віндельбандом і Г.Ріккертом, феноменологічна школа цінностей М.Гартмана-М.Шелера, теоретичні праці американських філософів Д.Бідді і Г.Беккера, відомих французьких філософів Тейяра де Шардена і Раймона Полена та ін./.

Вітчизняна аксіологія / в рамках колишнього Радянського Союзу / в роки тиранічного режиму Сталіна була фактично під забороною, оскільки вчення про цінності вважалося буржуазним, а значить ідеологічно шкідливим. Відродження цього вчення розпочалося в 60-і роки, і то з великими труднощами, в боротьбі з догматичним мисленням, яке завжди гальмувало розвиток творчої думки / Тугаринов В. П., Дробницький О. Г., Василенко Б. О., Мамардашвілі М. К. та ін. /.

Нині характерною особливістю розвитку аксіології в Україні є звернення українських філософів і соціологів до національних духовних цінностей, розробка проблеми їх відродження. Ця робота супроводжується як регіональними, так і республіканськими соціологічними дослідженнями / Бичко А. К., Горський В. С., Кримський С. Б., Зоц В. О., Кушерець В. І., Орлов А. Д., Бухалов О. Ю., Чурилов М. М., соціологічна лабораторія Чернівецького держуніверситету /.

Отже, проблема морального світу особи та її ціннісних орієнтацій знаходиться в стадії постійної розробки, до неї звертаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, що представляють різноманітні науки. Але недостатньо розробленими є ще багато питань, що стосуються основних причин зниження морального рівня суспільства, деформації багатьох його моральних цінностей в сучасний кризовий період, негативного впливу на особу та її ціннісні орієнтації явищ соціально-економічного, національно-етнічного, політичного і духовного порядку. Потребує більш глибокого вивчення таке позитивне явище, як відродження національних духовних цінностей в Україні і вплив цього процесу на моральність особи; виникає необхідність в об'єднанні зусиль як науковців, так і практиків з різних галузей народного господарства, сфер управління, освіти, науки, культури з метою подолання загальної

кризи, в якій опинилося суспільство. Все це й спонукало дисертанта на вибір теми наукового дослідження, яка є актуальною і важливою як у теоретичному, так і в практичному відношеннях.

Методологічною і теоретичною основою проведеного дослідження є праці класиків світової і вітчизняної філософії і соціології, а також сучасних вчених-суспільствознавців, в яких висвітлюються різні аспекти процесу формування морального світу особи та її ціннісних орієнтацій. При обґрунтуванні вихідних положень дослідження в цілому, а також окремих його аспектів, суттєву допомогу автору надали праці Анісімова С.Ф., Батішева Г.С., Бистрицького Є.К., Василенка В.О., Гусейнова А.А., Дробницького О.Г., Ільєнікова Е.В., Кагана М.С., Кримського С.Б., Нельги О.В., Осовського В.Л., Ручки А.О. та ін. авторів.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є розробка концепції процесу формування морального світу особи і всебічний аналіз тих змін, яких зазнають ціннісні орієнтації індивіда під впливом факторів об'єктивного і суб'єктивного порядку, особливо в кризовий період життя суспільства. Попередній аналіз названої проблеми і власні спостереження дисертанта дають можливість констатувати/ як передбачення того, що можна отримати від дослідження/, що нинішня економічна і соціально-політична ситуація в Україні призвела до кризи духовності / в суспільній та індивідуальній свідомості, особливо в сфері моралі/. А це, в свою чергу, породило матеріалізацію ціннісної картини світу у значній частині населення, особливо у молоді/ "гіпотеза матеріалізації"/, а також феномен скептично-нігілістичного ставлення людей до моральних і правових норм, законів і

владних структур. Ми є свідками явища, яке Еміль Дюркгейм у свій час називав аномією, що буквально означає беззаконність, безнормність. Аномія виникає, як правило, в перехідний період розвитку суспільства і є наслідком його нестабільності.

Реалізація основної мети дослідження здійснюється шляхом постановки і вирішення таких завдань:

- розкрити структуру морального світу особи, єдність його об'єктивної і суб'єктивної детермінацій;
- проаналізувати основні причини падіння морального рівня суспільства, духовного і морального відчуження особи;
- спиратись на матеріали соціологічних досліджень, які соціологічна лабораторія Чернівецького держуніверситету проводить на території України, прослідкувати зміни, що відбуваються в моральній свідомості і ціннісних орієнтаціях багатьох людей під впливом кризових явищ;
- провести соціологічний аналіз відродження національних духовних цінностей в Україні, розкрити його морально-гуманістичний зміст; виділити деякі положення концепції з названої проблеми, що вже розроблена за матеріалами відповідних досліджень в плані держбюджетної теми соціологічної лабораторії ЧДУ;
- провести методологічний і соціологічний аналіз ролі міжіндивідуального спілкування в духовному житті людини;
- показати моральний потенціал індивідуальної відповідальності, дисципліни і самодисципліни як соціальних феноменів;
- проаналізувати роль самовиховання і саморозвитку у формуванні морального світу особи, її ціннісних орієнтацій.

Наукова новизна дослідження. У процесі дослідження над темою розроблена цілісна концепція формування морального світу особи та її ціннісних орієнтацій, яке відбувається в процесі соціалізації людини, під впливом факторів об'єктивного і суб'єктивного порядку. Даний процес розглядається на фоні загальної кризи, яка охопила всі сфери життя українського суспільства. Як результати дослідження, сформульовані і виносяться на захист наступні положення принципового характеру:

- моральний світ особи розглядається як складне структурне утворення, що функціонує не тільки на всіх рівнях духовності людини/ у сферах раціонального, чуттєво-емоціонального і волевого/, а й у практичній діяльності індивіда, у його взаємовідносинах з іншими людьми та оточуючою живою природою, в оцінках соціальних явищ і процесів;

- при аналізі досліджуваної теми вводяться поняття багатофакторної соціальної детермінації / БСД / і самодетермінації морального світу особи, кризи духовності, спекулятивної свідомості, вимушеного "задоволення бідності" та ін., через призму яких розкриваються ті чи інші аспекти дисертаційного дослідження;

- оскільки моральний світ особи формується при взаємодії суб'єктивного з об'єктивним, вимагає нового тлумачення положення марксизму про визначальну роль суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості, яке значно спрощує складну проблему взаємодії матеріального і духовного в суспільстві. Свідомість людини/ у т.ч. моральна свідомість/ визначається як матеріальна, так і духовним потенціалом суспільства, способом його життя, безпосереднім соціальним оточенням індивіда, а також

ного власними духовними потребами та інтересами, ціннісними орієнтаціями і громадянською позицією;

- моральність людини та ціннісна картина її світу найефективніше формуються в період інтенсивної соціалізації/ 12-20 років/, у "фор-ативні роки" життя, за висловом американського соціолога Р.Інглехарта. У цей життєвий період у індивіда посилюються інтереси до знань, формуються ціннісні установки, життєві орієнтири, здійснюється вибір професії тощо. Деякі із сформованих ціннісних установок залишаються стабільними і в наступні періоди життя людини. А в цілому ціннісна картина світу особи в межах роки є динамічною і характеризується здатністю дещо змінюватися під впливом життєвих обставин і власної активності індивіда;

- більш стабільними є ціннісні орієнтири у людей старших поколінь. При цьому спостерігається зрушення в сторону матеріальних цінностей у процесі постаріння людей, прояв, образно кажучи, "матеріалізму старості", що є закономірністю, характерною для всіх часів і народів. Ця закономірність проявляється і в наших умовах, де більшість населення проживає за ризиком бідності/ і люди поступово звикають до таких умов життя, втрачаючи надію на покращення свого становища/;

- основною причиною подібного ескетизму є, мабуть, постійне недо-споживання з боку мільйонів людей навіть мінімуму матеріальних і духовних благ, що сприяє фор-уванню відповідних психологічних установок/ вимушені "задоволення бідністю", яке суперечить нормальним, цивілізованим формам життя/;

- під впливом кризових явищ, нестабільності в країні і постійно-го зростання цін у свідомості багатьох людей/ особливо похилого

віку, хворих, інвалідів, безробітних/ сформувався синдром страху перед майбутнім, що негативно впливає на їх самопочуття, звужує коло духовних потреб та інтересів. Зростає невпевненість людей у завтрашньому дні, песимістичні настрої, почуття самотності, неоптимальності - і все це на фоні контактів з іншими людьми, які також значно звужуються. А це ставить багатьох в невизначене соціальне становище, позбавляє людей колективної солідарності, без якої суспільство практично не може вижити;

- значний вплив на формування аксіометричної картини світу людини здійснюють навчання і виховання, які самі по собі є великими духовними цінностями. Більше того, підвищення рівня освіти посилює навик особи до ментальної діяльності і, як наслідок, стимулює потребу в даному виді діяльності. Тому в західній традиції освітній рівень людини є досить важливим індикатором її соціального статусу. В колишньому ж Радянському Союзі/ та нинішній Україні/ освіта й наука не були і не стали пріоритетними видами духовної діяльності, що негативно відображається як на економічних процесах, так і на ціннісних орієнтаціях людей;

- порівняльний аналіз результатів досліджень, отриманих дисертантом/ та іншими авторами/, і відповідних досліджень цитованого вже Рональда Інглехарта з Мічиганського університету/США/, свідчить про те, що в країнах з високим і низьким рівнем життя відбуваються протилежні процеси в динаміці ціннісних орієнтацій людей. Так, у країнах Європейського Союзу, в США і Японії спостерігається соціалізація аксіометричної картини світу людей/ / тобто зрушення цінностей в сторону соціальних і духовних, особливо в молодому віці/;

- у нас же-навпаки: з подальшим погіршенням матеріального становища суспільства дедалі збільшується матеріалізація ціннісних орієнтацій людей/ особливо молоді/. Подібного явища не спостерігалось ще 5-6 років тому, про що свідчать відповідні дослідження, які проводилися тоді в Україні, зокрема соціологами ЧДУ. На цій підставі можна зробити висновок, що при виході країни з кризи і підвищенні життєвого рівня населення відбуватиметься поступова соціалізація ціннісних орієнтацій людей, значно підвищиться моральний рівень суспільства, тобто спрацює тенденція, притаманна розвинутих країнам Заходу.

Теоретична і практична цінність дослідження визначається насамперед отриманими висновками і результатами, які можуть започаткувати подальші дослідження з окремих аспектів проблеми / формування і розвиток індивідуальної моральності в різні вікові періоди життя людини, взаєодія індивідуального та соціального при формуванні ціннісних орієнтацій особи, духовне і моральне відродження українського суспільства та ін./ . Отримані в дисертації результати можуть використовуватися вченими-суспільствознавцями при дослідженні ще недостатньо вивчених компонентів духовного світу особи / особливо на рівні підсвідомого і чуттєво-емоційному рівні/, а також педагогами-практиками в навчально-виховній роботі.

Матеріали дослідження використовуються дисертантом при читанні нормативних курсів з філософії і соціології в Чернівецькому державному університеті. Використовувались вони також при розробці двох Комплексних республіканських науково-дослідних програм, співвиконавцем яких був дисертант протягом кількох

років. Це Комплексна програма науково-технічного прогресу і його соціально-економічних наслідків на 1991-2010 рр. по Україні розділ "Науково-технічний прогрес і розвиток людини" / провідна організація - Інститут філософії АН України/. І Комплексна програма наукових досліджень з актуальних питань суспільного розвитку / провідна установа - Київський державний університет/.

Апробація роботи. Основні положення дисертації, методи дослідження і висновки доповідалися на кафедрах філософії, психології і соціології Чернівецького державного університету, на засіданні Вченої ради Інституту соціології АН України, а також на різних наукових конференціях і симпозіумах. Серед них:

1. Республіканська науково-методична конференція "Формування науково-матеріалістичного світогляду у студентської молоді". - Чернівці, 1973.
2. Всесоюзна науково-методична конференція "Актуальні проблеми теорії і практики морального виховання студентської молоді". - Ленінград, 1976.
3. Республіканський теоретичний семінар "Охорона природи і раціональне використання природних ресурсів". - Київ, 1976.
4. III Всесоюзний теоретичний семінар "Світогляд і наукове пізнання". - Чернівці, 1981.
5. Загальнонаціональна наукова конференція Республіки Куба з актуальних проблем філософії. - Сантьяго-де-Куба, 1982.
6. Республіканська науково-методична конференція "Актуальні питання теорії і практики морального і естетичного виховання молоді". - Київ, 1984.
7. Республіканська науково-теоретична конференція "Формування нової людини і проблеми політичної культури". - Львів, 1984.

8. IX Всесоюзний теоретичний семінар "Світогляд і наукове пізнання".-Луцьк,1986.
9. III Вільнюський міжреспубліканський симпозиум "Методологічні питання моральної культури спідкуванні".-Вільнюс,1986.
10. Всесоюзний семінар докторантів,проведений Проблемною радою Ленінградського університету "Актуальні проблеми етики,теорії і практики морального виховання молоді".-Ленінград,1987.
11. Республіканська наукова конференція "Воликий Жовтень і проблеми розвитку духовного життя соціалістичного суспільства".-Львів,1987.
12. Республіканська наукова конференція "Нове мислення і формування духовного світу студентської молоді".-Львів,1989.
13. Республіканський семінар викладачів середніх спеціальних навчальних закладів з проблем виховання молоді в період перебування.-Чернівці,1989.
14. XII Всесоюзний теоретичний семінар "Світогляд і наукове пізнання".Проблема семінару "Екологія і культура".-Луцьк,1989.
15. Республіканська науково-практична конференція "Соціологічні дослідження і соціальні технології".-Кіровоград,1989.
16. Республіканська наукова конференція "Людина і духовні цінності".-Кишинів,1990.
17. Республіканська науково-практична конференція "Культура і перебудова:діалектика духовних процесів".-Львів,1990.
18. Республіканська науково-практична конференція "Ідеологія і перебудова".-Вітебськ,1990.
19. Регіональна наукова конференція "Виховання історією і перебудова".-Рівне,1991.

20. Всесоюзна наукова конференція "Відчуження як соціокультурний феномен: теорія, історія, сучасність". - Сімферопіль, 1991.

21. Всесоюзна наукова конференція "Психологія особи і час". - Чернівці, 1991.

22. Друга Буковинська наукова конференція "До витоків назви краю "Буковина"/ 600-річчя першої писемної згадки/". - Чернівці, 1992.

23. Міжнародна наукова конференція "Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі". - Чернівці, 1993.

II. Основний зміст роботи

У вступі обгрунтовується актуальність теми, показана ступінь її розробки в філософській і соціологічній літературі, формулюється мета і завдання дослідження, показані його новизна, теоретична і практична цінність.

Розділ I - "Формування індивідуальної моральності людини як процес її соціалізації" - присвячений аналізу структури морального світу особи та процесу його формування і розвитку.

Моральний світ особи є складовою частиною її духовного світу і являє собою єдність моральної свідомості, самосвідомості і різних форм діяльності людини - регулятивної, орієнтаційної, виховної, морально-психологічної, оцінної, волевої та ін. Основа морального світу особи становить моральна свідомість як відображення в голові людини норм, правил і принципів суспільної моралі. В індивідуальній моральній свідомості міститься частина суспільної свідомості, засвоєної і переробленої з урахуванням індивідуального буття людини.

Висшим ступенем моральної свідомості є самосвідомість як один

з найважливіших компонентів морального світу особи. Здатність до самосвідомості і самопізнання-виключне надбання людини, яка в своїй самосвідомості усвідомлює сама себе. Основна особливість самосвідомості полягає в тому, що вона зорієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві. Якщо свідомість є знання про щось інше, то самосвідомість- це знання людини про саму себе, це свого роду "духовне світло, що знаходить і себе і інших".

Третім найважливішим компонентом морального світу особи є моральна діяльність, яку прийнято поділяти на внутрішню/цілеспрямовувчу/ і зовнішню /цілереалізуючу/. Внутрішня моральна діяльність проявляється на рівні моральної свідомості і само-свідомості людини. Зовнішня проявляється у двох видах. По-перше, це є діяльність, що свідомо підпорядкована певній моральній меті /насамперед, це морально-виховна діяльність/. По-друге, моральна діяльність є моментом або стороною інших видів діяльності: виробничої, політичної, науково-пізнавальної, художньо-естетичної та ін.

Формування морального світу особи здійснюється в процесі різноманітних видів її діяльності. При цьому індивідуальна моральність функціонує як на буденному, так і на теоретичному рівнях. Для людини надзвичайно важливою є здатність не тільки усвідомити значення для себе тих чи інших цінностей/людського життя та оточуючої живої природи, матеріальної і духовної культури, добрих стосунків між людьми, взаємодопомоги і взаємовиручки, елементарної вихованості і людяності і т.п./, а й перекрити усе це на рівні моральних почуттів як щось близьке і

І. Гегель. Енциклопедія філософських наук. Філософія духа.-М.: Мисль, 1977.-Т.3.-С.204.

необхідне їй, без чого вона не мислить повноцінного життя. В цьому випадку буде формуватися адекватна психологічна реакція на впливи, здійснені як нею самою, так і іншими людьми. Як наслідок цієї реакції, у неї виникає певне ставлення до цих впливів, яке може проявитися або у вигляді внутрішніх переживань/ почуття сорому, розкаяння, муки совісті і т.ін./, або переживань, направлених назовні / жалість, співчуття, ненависть, байдужість, злобність і т.п./. Так ми виходимо на єдність багатфакторної соціальної детермінації / БСД / і самодетермінації морального світу особи, провідну роль у якій відіграють трудова і пізнавальна діяльність людини, суспільні відносини, форми суспільної свідомості та інші компоненти духовної культури, сімейне і суспільне виховання, спілкування людини з іншими людьми, а також власні зусилля по своєму саморозвитку, самоудосконаленню.

Оскільки в діяльності задовольняються матеріальні й духовні потреби людини, надзвичайно важливі є формування у неї потреби в праці/ як у фізичній, так і в духовній/. Дані соціологічних досліджень, проведених у різних регіонах України, свідчать про те, що суб"єкт праці в різноманітних сферах предметно-практичної діяльності сьогодні не реалізує в повній мірі свої творчі потенції, а це є однією з причин низької продуктивності суспільної праці і втрати до неї інтересу з боку багатьох. Щоб виробничо-трудова діяльність була результативною як у загальносоціологічному, так і в індивідуальному/стосовно кожної людини/плані і задовольняла найважливіші потреби людей, слід створити такі умови, за яких індивід міг би всебічно проявити себе як у сфері праці, так і в позавиробничій діяльності.

Надзвичайно гострою сьогодні є світоглядна переорієнтація молоді у її ставленні до праці, особливо тієї частини цієї соціальної групи населення, яка не бажає працювати у сфері виробничої діяльності, а зосередила всі свої зусилля на діяльності комерційного характеру/ в основному це молоді люди із середньою і вищою освітою/. Цей феномен має свої як об"єктивні, так і суб"єктивні причини / спад виробництва, який породжує надлишок робочої сили, невідповідність структури існуючих професій сучасним потребам молоді, можливість відносно легко стати багатом людиною шляхом купівлі-продажу різних товарів тощо/. Останній фактор уже в недалекому майбутньому може спричинити досить негативні наслідки для всього суспільства, оскільки воно практично втратить десятки/ якщо не сотні/ тисяч активних суб"єктів виробничої праці, у т.ч. й фахівців з вищою освітою. А суспільство, як відомо, не може складатися з одних комерсантів. Ось чому молодь не можна залишати наодинці зі своїми проблемами, вона заслуговує такої ж уваги і допомоги з боку державних структур і громадських організацій, як і найбільш незахищені верстви населення..

У другому розділі- "Кризові явища в суспільстві і моральне відчуження особи"-розглядаються тотальне відчуження людини в колишньому Радянському Союзі, соціальні наслідки соціокультурного і морального відчуження, ціннісні орієнтації особи в сучасному українському суспільстві.

В соціології прийнято розрізняти стабільний і кризовий стани суспільства. Перший означає стійкий соціальний порядок. Другий характеризується порушенням соціальної стабільності, падінням життєвого, морального і загальнокультурного рівня суспільства і

проявляється в масовому незадоволенні людей своїм становищем. В ході своєї еволюції будь-яке суспільство може проходити динамічний цикл "стабільність-криза-нова стабільність".

Нинішнє українське суспільство переживає загальну кризу, яка охопила всі його сфери:

- економічну, що проявляється у спаді виробництва, постійному зростанні цін, тотальному дефіциті товарів і послуг, значному зниженні життєвого рівня населення;
- політичну, де спостерігається втрата контролю за політичними подіями в країні з боку державних структур, невиконання законів і постанов вищих органів державної влади, недовір'я до них з боку більшості населення, тобто формування аномії;
- соціальну, де відбулася дезінтеграція соціальних груп та інститутів, різке розшарування населення за рівнем доходів;
- духовну/ в широкому значенні цього слова/ і моральну, де спостерігається значне зниження духовного рівня суспільства, деформація багатьох моральних цінностей, взаємне відчуження між багатьма людьми;
- екологічну/ на значній території України, особливо в районі чорнобильської зони і в великих промислових центрах/, яка є глобальною проблемою.

Про кризу державної влади красномовно свідчать результати соціологічних досліджень, які були проведені останнім часом на території республіки Інститутом соціології АН України, Тернопільським науково-дослідним інститутом "Проблеми людини", соціологічною лабораторією Чернівецького держуніверситету. За даними наших досліджень, проведених серед працюючих громадян Чернівецької об-

ласті/ березень, 1993 р./, ще чуть більше року тому тільки 3,3% респондентів позитивно оцінювали наявну в Україні систему політичної влади. Приблизно таку ж оцінку отримала діяльність вищих державних структур- Верховної Ради і Кабінету Міністрів: роботу Верховної Ради позитивно оцінили також 3,3%, Кабінету Міністрів- 4,6% респондентів. Своє негативне ставлення висловили опитані громадяни також по відношенню до політичних партій- Української демократичної, Української республіканської, Народного Руху України, Української соціалістичної партії та ін.

Реалії життя свідчать про те, що стан аномії болісно переживається самими ж людьми, оскільки вони ще більше відчувають своє незахищеність, їм нікуди звернутися зі своїми болями і проблемами. Люди формально отримали всі свободи, але останні, як і раніше, не гарантовані економічно, а тому спостерігається явище, відоме в філософії екзистенціалізму як "втеча від свободи", тяготяча останньою на фоні постійних дефіцитів, вростання цін і нестабільності в країні. Суспільство може називатися громадянським лише тоді, коли за людиною визнається право на життя, демократичні права і свободи, коли вони гарантовані економічно і захищаються державою.

Майже недослідженими на сьогоднішній день є соціальні наслідки тотального відчуження людини, зокрема у сферах культури і моралі. Після Жовтневої революції в Росії в 1917 році, коли розпочався розгул антисоціальної стихії, терору і кримінальщини, відбулася легалізація ірраціональних, антикультурних стереотипів і спонукань- заздрощів, жадібності, агресивних садистських комплексів "класового ворога", "ворогів народу", пізніше- "акул світового

капіталізму". Наслідком волюнтаристського і тиранічного управління суспільством в епоху Сталіна, і командно-адміністративного — за інших керівників, була масова загибель людей, розвал економіки, науки, культури. Отже, в самій соціальній системі казармового соціалізму було закладено бар'єр щодо естетичного і художнього розвитку суспільства, а це спричинило відчуження і самовідчуження мільйонів людей від справжньої культури. В результаті відбулося не тільки огрубіння людських душ; значних деформацій зазнали моральна свідомість, соціальне мислення, духовний світ людей.

Аналізуючи цей негативний процес, дисертант приходить до наступних висновків:

По-перше, освоєння культури особою в більшості випадків носило у нас фрагментарний, ситуативний характер, здійснювалося не кваліфіковано, некомпетентно і привело, в кінцевому рахунку, до дефіциту духовності, породило пасивно-споживацьке ставлення багатьох до культури і життя.

По-друге, на загальний культурний рівень суспільства негативно вплинула стихійна міграція мільйонів людей із сіл і невеликих селищ у великі міста. Це неминуче вело до втрати старої традиційної культури, руйнування сільського способу життя, який значно відрізняється від міського. Люди, що переїжджали в міста в пошуках матеріального благополуччя і міського способу життя, так і не сприйняли міської культури, бо вона була для них чужою, незрозумілою, "інтелігентською".

По-третє, зниження духовного рівня суспільства сприяло нехтуванню моральністю, яке спостерігається повсюдно і сьогодні. Гірші

зразки "масової" культури проникли на естраду, телебачення, в музичу та в інші види мистецтва, в збоби масової інформації. А деякі молодіжні програми і кінофільми відкрито пропагують секс, насильство, порстокість, що деформує індивідуальну мораль багатьох людей, сприяє збільшенню злочинності в країні.

По-четверте, зниження моральності, яке відбувається сьогодні під впливом падіння розвитку матеріального виробництва і постійного зростання цін та нестабільності в країні, є однією з причин посилення споживацьких тенденцій у суспільстві і формування спекулятивної свідомості у багатьох. А це приводить до активної спекулятивної діяльності, особливо серед молоді/офіційно така діяльність у нас називається комерційною, що значно збуджує апетит наживи/. В результаті відбувається самовідчуження значної частини молоді від економічних і соціальних проблем суспільства.

Так ми виходимо на проблему цінностей і ціннісних орієнтацій особи в українському суспільстві. Дослідження з проблеми відродження і розвитку національних духовних цінностей в Україні, які соціологічна лабораторія Чернівецького держуніверситету протягом трьох років проводила в республіці, дають змогу виявити ряд важливих тенденцій:

- Незважаючи на матеріалізацію ціннісної картини світу у значній частині населення, більшість працюючих громадян республіки / 66,2% / виступає за єдність матеріальних і духовних цінностей, засуджує паразитичний спосіб життя багатьох людей, повсюдну спекуляцію товарами, купленими за державними цінами, орієнтується на сумлінну працю і справедливий винагорода, дорожить та-

кими духовними цінностями, як свобода, дружба, любов, взаємодопомога, милосердя та ін. Значна частина респондентів/ 34,6%/ високо оцінює миротворчу і морально-гуманістичну роль християнської релігії, просвітницьку діяльність православної церкви.

- Що стосується учнівської молоді/ учнів ІО-ІІ класів загальноосвітніх шкіл/ і значної частини студентів вищих навчальних закладів, то в ціннісних орієнтаціях цієї категорії респондентів переважають матеріальні цінності/ красива і модна одяга, взуття, радіоапаратура, мотоцикли і легкові автомобілі тощо/. Ті ж студенти ще кілька років то-у/ 1988-1989 рр./ орієнтувалися в основному на духовні цінності/ глибокі і всебічні знання, літературу і мистецтво, дружбу, товаришування, любов, спілкування зі своїми ровесниками і т.п./.

- В нинішніх умовах, коли суспільство переживає глибоку кризу і йдеться про його виживання, виникає гостра потреба в тих цінностях, в яких відчувається дефіцит. Насамперед це свобода в сукупності з індивідуальною відповідальністю, альтруїзм, милосердя та ін. Альтруїзм і милосердя, які рівнозначні гуманізму в широкому значенні цього слова, є антиподами байдужості що підточує моральні основи суспільства. Байдужість, як і самотність, нерозуміння іншими, болісно переживається людиною як психологічно, так і фізично. Особливо важко їх переживають люди слабкі, немічні, незахищені- люди похилого віку, хворі, діти, інваліди.

У третьому розділі дисертації "Морально-гуманістичний потенціал духовного відродження в Україні" зроблена спроба проаналізувати процес відродження національних культур, мов, самосвідомості людей і вплив цього феномену на духовність особи. Даний ана-

ліз проведено на матеріалах теоретичних і емпіричних досліджень.

Доля українського етносу історично склалася так, що він знаходиться на географічному перехресті Заходу і Сходу, що позитивно відобразилося на його економічному і духовному розвитку. Особливо швидкими темпами розвивалася українська культура в кінці ХУІ- в першій половині ХУІІ стол., яку прийнято відносити до культури ренесансно-реформаційного типу. Основними її рисами були зародження світської культури, формування національної самосвідомості, возвеличення цінності людської індивідуальності.

Українська культура протягом усієї своєї історії розвивалася у тісному взаємозв'язку з культурами інших народів/ в'яється на увазі і наступні епохи-ХУІІІ-ХІХ, початок ХХ століття, аж до Жовтневої революції 1917 р. в Росії/. Перебування України кілька десятиліть у складі СРСР загальмувало не тільки її економічний, а й національно-культурний розвиток. Зневажливе ставлення командно-адміністративної системи до культурних і мовних процесів як українського, так і інших народів, що проживають на території України, панування суб"єктивізму в національній політиці, переслідування національного під гаслом боротьби зі "ставлениками буржуазного націоналізму" і т.п. найнегативніше відобразилося на національно-культурному розвитку нашої країни.

В дисертації висунуто ряд положень концепції національно-культурного відродження в Україні, яка розроблена за матеріалами проведених досліджень.

І. Проголошення України незалежною державою у серпні 1991 року, великі зміни, що відбуваються у свідомості людей, розбудили в ба-

гатьох національні почуття, само-свідомість, інтерес до своїх національних мов і культур. Тобто йдеться про пробудження духовності в людях, яке відомий український філософ С.Б.Кри-ський образно назвав "зустріччю з самим-собою".

2. При вирішенні проблеми національно-культурного відродження слід уважно вивчати культурну спадщину нашої країни і використовувати усе цінне, прогресивне. Відомо, що в минулому в Україні завжди посідала важливе місце ідея про пріоритетний розвиток духовності. Ця ідея була висунута ще в кінці XVI- на початку XVII століття і стосувалася безпосередньо освіти та її ролі у духовному піднесенні української нації, формуванні національної само-свідомості, утвердженні почуття рідної землі, Батьківщини, нерозривності зв'язків поколінь, історичного обов'язку людей тієї чи іншої епохи сприйняти і зберегти духовні цінності свого народу: мову, літературу і мистецтво, мораль, народну творчість, звичаї та обрядовість, тобто все те, без чого неможливе існування нації. Ось чому названа вище ідея, на думку дисертанта, повинна бути покладена в основу теорії і практики національно-культурного відродження в Україні.

3. Відродження культури минулих епох повинно здійснюватися через минуле світової культури, в лоні якої розвивається будь-яка національна культура, яка виступає як одиничне по відношенню до загального/ тобто до світової культури/. Скажімо, епоха Відродження в історії людської цивілізації була представлена італійською філософією, живописом, наукою, але ж вона увійшла в історію культури перш за все як епоха Відродження людської цивілізації, а не виключно італійського етносу.

4. Відродження культури передбачає також наступність у культурно-у розвитку поколінь і цивілізацій. І досить важливо у цьому процесі є здатність, бажання і готовність нижчих поколінь людей/ в дано-у випадку, проживаючих на території України/ зберегти, і зрозуміти культуру минулих поколінь. Други важливою є інтерес людей тієї чи іншої національності / української, російської, польської та ін./ до культурних цінностей інших народів, спільно з якими вони становлять українське суспільство. Тільки на такій духовній основі можливий безперервний культурно-історичний процес та інтеграція національних культур.

5. Для більш глибокого розуміння процесу відродження національних культур в Україні потрібна широка теоретична і методологічна база. І тут важливе значення має "європейське прочитання" спадщини нашої культури. Якщо ми хочемо бути європейською державою не тільки географічно, але й за духом, ментальністю, то повинні зрозуміти й засвоїти справжні витoki європейської культури в цілому та української зокрема. Адже відомо, що українська культура ще в епоху її становлення в межах Київської Русі була пов'язана з культурою античною. В цьому нас переконують праці українських дослідників минулого, що найбільшов міров проявилось в діяльності Києво-Могилянської Академії та її вихованців/ Прокоповича, Сковороди та ін./, а також в теоретичній спадщині М.С.Грушевського та його послідовників.

Питання про розвиток національних мов розглядається в дисертації як у плані розвитку національних культур, так і в контексті проблеми розуміння / взаєморозуміння/, що досить часто

виникає при спілкуванні людей різних національностей, а також при взаємодії національних культур. Виникає вона також при вивченні текстів інших епох та інших культур і цивілізацій.

Четвертий розділ дисертації—"Роль факторів суб"єктивного порядку у формуванні і розвитку моральності особи"—присвячений аналізу міжіндивідуального спілкування, соціальної відповідальності, дисципліни і самодисципліни, а також самовиховання і саморозвитку як важливих засобів духовного збагачення і морального удосконалення особи.

Важливу роль у формуванні і розвитку індивідуальної моральності відіграє спілкування індивіда з іншими людьми. Дане поняття в дисертації розглядається в сукупності з такими поняттями, як відособлення, самотність, усамітнення. Виникнувши в спільній трудовій діяльності і боротьбі з дикою природою наших далеких предків, потреба в спілкуванні поступово набула самостійного статусу і стала одним з рушійних мотивів морального розвитку індивіда. Через спілкування людські стосунки наповнюються моральним змістом, зачіпаючи глибинне психологічне "Я" особи.

Проблема спілкування є глобальною, загальнолюдською. А звідси—популярність ідей Л.М.Толстого і М.Ганді, які передбачили умонастрої і душевний стан людей, особливо інтелігенції. Ці та інші проблеми всебічно аналізуються екзистенціалізмом, персоналізмом, філософською герменевтикою, в яких на рівень фундаментальної висувається проблема "Я-Ти", "Я та інші".

Швидка зміна міжіндивідуальних контактів, тягар як соціальних, так і індивідуальних життєвих проблем, соціальна нестабіль-

ність, неспезненість людей у майбутньому, - все це робить їх спілкування в нашому суспільстві поверховим, формалізує взаємовідносини. За умов поверхового, "суєтного" і перенапруженого спілкування індивід мимоволі захищає свою психіку від перенапружень за допомогою гальмування емоцій шляхом шаблонних реакцій, стандартних оцінок-штампів. В кінцево-у рахунку це обертається почуттям неблагополуччя, незадоволення людини своїм життям.

Поряд із спілкуванням, важливими факторами формування і розвитку морального світу особи є відповідальність, дисципліна і самодисципліна.

Аналіз відповідальності як соціальної якості людини проводиться у дисертації з урахування складної структури її духовного світу, а також наявних у суспільстві прав і свобод, без чого неможливий нормальний розвиток особистості. Але відомо й інше: свобода може відкривати шлях як для добра, так і для зла. Тому в реальній життєдіяльності особи і суспільства свобода повинна існувати в нерозривній єдності з відповідальністю на всіх рівнях і виступати не як мета, а як засіб для ефективної діяльності. Якщо ж порушується цей принцип і в суспільстві встановлюється нічим і ніким не обмежена свобода, настає період економічної і політичної нестабільності і всезагальної безвідповідальності. Тому в кризовий період життя суспільства, а також в інших екстремальних ситуаціях, було б соціально виправданим, на думку дисертанта, встановлення в законодавчо-у порядку певних обмежень свободи, особливо у сфері коерційної діяльності/ при збереженні всіх економічних і політичних прав

громадян/. Тобто міра індивідуальної свободи в таких випадках повинна визначатися економічною і політичною необхідністю.

У тісному взаємозв'язку з соціальною відповідальністю знаходяться дисципліна і самодисципліна, які безпосередньо відображаються як на суспільних процесах, так і на духовному світі людини. Дисципліна діалектично поєднує в собі моменти об'єктивного і суб'єктивного, оскільки перш ніж функціонувати в суспільному житті, вона повинна пройти через волю і свідомість людей, отримати цільову орієнтацію, бути усвідомленою.

У реальному житті слід завжди враховувати фактори, які впливають на рівень трудової, насамперед, дисципліни. У виробничому процесі дисципліна залежить від того, наскільки раціонально вирішені в тому чи іншому колективі питання організації праці, її оплати, наскільки серйозно керівники підприємств, установ, навчальних закладів та інших соціальних інститутів ставляться до потреб трудящих.

Важливий вплив на зміцнення трудової і громадської дисципліни, організованості, відповідальності мають фактори суб'єктивного порядку: загальний світоглядний і моральний рівень духовного світу людей, усвідомлення ними свого громадянського обов'язку і рівень індивідуальної відповідальності при його виконанні. У будь-якому випадку дисципліна позитивно впливає на розвиток науково-технічного і морального прогресу, вона дисциплінує людей, робить їх дії більш точними і обов'язковими, вносить елемент громадського порядку в суспільні відносини.

Вищою формою дисципліни є самодисципліна, яку можна вважати однією з форм особистісного самоудосконалення, внутрішньо необ-

хідною стороною саморозвитку людини.

Формування самодисципліни можливе за кілька важливих умов.

По-перше, вона не може сформуватися поза практичним відношенням людини і суспільства. Тільки у зв'язках з іншими людьми можливе усвідомлення людиною самої себе, самореалізація. По-друге, формування самодисципліни передбачає розвинуту совість людини, яка є її постійним радником. Необхідно, щоб емоції совісті не залишалися лише благородними намірами людини, а проявлялися в її практичних діях. По-третє, самодисципліна проявляється в бездоганному, добросовісному ставленні людини до праці, свого громадянського обов'язку, в усвідомленні відповідальності за все, що вона робить. По-четверте, самодисципліна пов'язана з ініціативою, творчим підходом до справи, до виконання індивідуальних своїх обов'язків.

Отже, самодисципліна характеризує поведінку людини з точки зору внутрішньої мотивації її діяльності. Чим вище рівень моральності людини, тим сильніше у неї розвинута самодисципліна, і навпаки. Це закономірність слід враховувати при організації суспільного виховання, в управлінській діяльності, при доборі людей для виконання індивідуальних завдань в екстремальних ситуаціях.

Розвинута самодисципліна, наявність волевих якостей є необхідною передумовою для самовиховання і саморозвитку особи, де органічно поєднуються соціальна детермінація і самодетермінація.

Як правило, самовиховання направлено на подолання якихось негативних якостей чи рис характеру людини і супроводжується цілеспрямованою і волевою діяльністю з метою самодосконалення,

се, розвитку. В нинішніх умовах одні з найважливіших завдань моральної діяльності людини є вироблення стійких форм поведінки/ причому не тільки в звичайних, але й у непередбачених, екстремальних ситуаціях/. Ця проблема стає особливо актуальною у зв'язку з інтенсифікацією і ко-п'ютеризацією суспільного виробництва і позавиробничої сфери, з подальшим освоєнням атомної енергії в мирних цілях, а також космосу, земних надр і Світового океану. Саме на атомних електростанціях, в космосі і на великих глибинах гостро відчувається феномен непередбачених ситуацій. у зв'язку з чим високо ціниться вміння знайти швидкий і правильний вихід із складної ситуації, у т.ч. критичної, екстремальної.

Само-виховання, якщо воно проводиться цілеспрямовано і систематично, сприяє розвитку розумових здібностей і чуттєво-емоційної сфери людини. Розвиток розумових здібностей передбачає подолання, перш за все, консерватизму і одностороннього мислення. Сьогодні досить цінною якістю людини є вміння бути достатньо мобільною і гнучкою в оцінках різноманітних ситуацій, нестандартно мислити, мати власний погляд на те чи інше явище суспільного життя.

У висновках підведено підсумки дослідження по всій темі, висловлюються деякі міркування з приводу тих її аспектів, які потребують детальнішої розробки, подається коротка інформація щодо тих соціологічних рекомендацій, які вже реалізовані або знаходяться в стадії реалізації/ в Чернівецькій та в деяких інших областях України/.

В соціологічних таблицях відображені основні результати про-

ведених соціологами ЧДУ досліджень на території України/ за кілька років/.

Зміст проведених досліджень викладений в таких публікаціях:

Індивідуальна монографія і розділи в колективних працях:

1.Маковецкий А.М.Особенности взаимодействия объективного и субъективного при формировании и развитии нравственного мира социалистической личности.-Черновиц. госунив.-Черновцы,1988.-

307 с.-Деп. в ИНИОН АН СССР, № 34875 от 25.07.88 г.,15 др.арк.

2.Маковецкий А.м.Антигуманизм сектантского мировоззрения// Идеология современного религиозного сектантства.-Львів:Вид-во Львівського ун-ту,1971, 1,5 др.арк.

3.Маковецкий А.м.Нравственная ориентация и проблема формирования разумных потребностей личности в социалистическом обществе// Развитие духовных основ социалистического образа жизни.-Киев:Изд-во КГУ изд-го объедин. "Вища школа",1984, 1,5 др.арк.

4.Маковецкий А.м.Становление нового общественного образа морали// Молодежь в нравственном возрождении общества.-Киев:КГУ, 1992, 1 др.арк.

5.Маковецкий А.М.Воспитей себя// Там же, 1 др.арк.

Статті, брошури, тези доповідей і повідомлень
на наукових конференціях:

6.Маковецкий А.м.Деякі філософські проблеми взаємодії людини і природи// Філософські проблеми сучасного природознавства.-Вип.28.-Кіів:Вид-во КДУ,1972, 0,5 др.арк.

7.Маковецкий А.М. Интерес як стимулюючий фактор формування особистості студента// Проблеми вищої школи.-Вип.17.-Кіів:Вища школа,1974, 0,5 др.арк.

8.Маковецкий А.м.Морально-эстетичний аспект духовного розвитку особи// Этика і естетика.-Вип.17.-Київ:Изд-во КДУ,1975, 0,5 др.арк.

9.маковецкий А.м.Критичний аналіз буржуазних теорій взаємодії особи і суспільства// Критика сучасної буржуазної соціології в курсі історичного матеріалізму.-Чернівці:ЧДУ,1975, 0,4 д.а.

10.Маковецкий А.м.Социальное прогнозирование экологических проблем в системе "природа-общество"//Человек-техника-природа.-Київ: Укр. сельхозакад.,1975, 0,5 др.арк.

11.Маковецкий А.м.Социальная ответственность семьи за нравственное воспитание личности// Этика и эстетика.-Вип.21.-Київ: Изд-во КГУ,1978, 0,5 др.арк.

12.Маковецкий А.м.,Нетреба В.м.Процесс освоения студентами будущей специальности как специфический вид деятельности// Проблемы высшей школы.-Вип.33.-Київ:Вища школа,1978, 0,5 др.арк.

13.Маковецкий А.м.мораль как средство социальной ориентации и регуляции поведения людей// Этика и эстетика.-Вип.24.-Київ: Изд-во КГУ,1981, 0,5 др.арк.

14.Маковецкий А.м.Дисциплине-понятие нравственное// Дисциплина-понятие нравственное/ Сб.статей/.-Черновцы,1984,0,5 др.арк.

15.Маковецкий А.м .Нравственный мир личности,его структура и проблемы формирования// Этика и эстетика.-Вип.27.-Київ:Изд-во КГУ,1984, 0,5 др.арк.

16.Маковецкий А.м.Самостоятельная работа студентов по марксистско-ленинской философии.-Черновцы,1986, 1 др.арк.

17.Маковецкий А.м.Нравственные ценности социализма как фактор гуманизации межличностного общения//Проблемы нравственной куль-

туры общения. Материалы симпозиума. - Вильнюс: Институт философии, социологии и права Лит. ССР, 1986, 0, 4 др. арк.

18. Маковецкий А. М. Единство об"ективного и субъективного в формировании нравственной личности социалистического общества. - Черновиц. ун-т. - Черновцы, 1987. - Деп. в ИНИОН АН СССР, № 29340 от 5.05.87 г., I др. арк.

19. Маковецкий А. М. О нравственном воздействии на сознание студентов в процессе преподавания исторического материализма // Проблемы высшей школы. - Вып. 65. - Киев: Вища школа, 1988, 0, 5 др. арк.

20. Маковецкий А. М. Прояв діяльної сутності людського фактора в моральній свідомості особи // Нове мислення і формування духовного світу студентської молоді / Тези виступів на науково-практичній конференції 14-15 жовтня 1988 року. - Част. I. - Львів: Львівський політехн. ін-т, 1988, 0, 3 др. арк.

21. Маковецкий А. М. Осознание людьми нравственной ценности природы как важное средство гуманизации природообразующей деятельности // Экология и культура / Тезисы Уп Всесоюзного теоретического семинара "Мировоззрение и научное познание", май-июнь 1989 г. - Луцк: Филиал Львовского политехн. ин-та, 1989, 0, 3 д. а.

22. Маковецкий А. М. Социологические исследования как одно из средств утверждения гласности в стране / Социологические исследования и социальные технологии / Тезисы выступлений на республиканской научной конференции. Секция I. - Кировоград: Кировоградский пед-т, 1989, 0, 3 др. арк.

23. Маковецкий А. М., Максимова Г. Н., Губчук М. Н., Яримистый Н. В. Духовные интересы и ценностные ориентации студенческой молодежи. Социологические исследования. - Черновцы: ЧУ, 1989, 2, 5 д. а.

- 24.Маковецький А.М.Активізація людського фактора в навчально-виховальному процесі вищої школи як об'єкт соціології / Об.наукових праць/.-Київ:Вища школа,1989, 0,5 др.арк.
- 25.Маковецький А.М.Сутність, причини, наслідки проявлення політичної невіглашки молодіжі і шляхи їх подолання// Методичні рекомендації в допомогу пропагандистам, керівникам дискусійних політичних клубів.-Чернівці,1989, 0,7 др.арк.
- 26.Маковецький А.М. Суспільна свідомість та її роль у житті суспільства// Основи суспільних наук.Частина 3.Основи філософських знань.Методичні рекомендації до вивчення курсу в середніх спеціальних навчальних закладах.-Київ:Вища школа,1990, 0,4 др.арк.
- 27.Маковецький А.М.Специфіка форми суспільної свідомості// Там же, 0,3 др.арк.
- 28.Маковецький А.М.Моральний потенціал соціалістичної культури і проблеми її оздоровлення// Культура і перебудова:діалектика духовних процесів/ Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції/.-Львів:Лісотехн. ін-т,1990, 0,25 др.арк.
- 29.Маковецький А.М.Політизація свідомості студентської молодіжі як важлива особливість формування її громадянської позиції// Ідеологія і перебудова/ Республіканська науково-практична конференція 30 жовтня-1 листопада 1990 г.Тезиси доповідей/.-Київ:Технологіч. ін-т,1990, 0,3 др.арк.
- 30.Маковецький А.М.,Губчук М.М.Моральне оновлення радянського суспільства як необхідна передумова духовного розвитку особи// Етика, естетика і теорія культури.-Вип.34.-Київ:Либідь,1991, 0,5 др.арк.

31.Маковецький А.М.Інтереси як стимулюючий фактор формування у студентів екобхідних рис майбутніх фахівців//Професійне самовизначення студентів університету.Науково-методичний збірник.-Чернівці:ЧДУ,1991, 0,5 др.арк.

32.Маковецький А.М.Индивидуальное общение у людей,находящихся вдали от ррдины:фактор времени,расстояния и нравственная ценность для личности// Психология личности и время/Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научно-теоретической конференции, г.Черновцы,23-25 апреля 1991 г.Том II/.-Черновцы:ЧУ,1991, 0,3 др.арк.

33.Маковецький А.М.,Рижкова Т.Ю.Оновлення змісту шкільної освіти на Буковині як соціальна проблема/за матеріалами соціологічних досліджень/// До витоків назви краю "Буковина"/600-річчя першої писесної згадки/.Тези доповідей другої Буковинської наукової історико-краєзнавчої конференції.-Чернівці:ЧДУ,1992, 0,25 др.арк.

34.Маковецький А.М.,Зелінська Т.М.Толерантність як один із засобів запобігання міжособистісних конфліктів// Природа,феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі/ Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 19-21 жовтня 1993 року.-Част.П.-Чернівці:ЧДУ,1993, 0,25 др.арк.

У публікаціях за , № 12,23,33,34 основні ідеї подані : дисертантом.

Подписано к печати 10.05.84. Формат 60x84. Физ. печ. л. 2,5
Усл. печ. л. 2,32. Уч. изд. л. 1,81. Зак. 275 Тир. 100

Черновицкое областное управление статистики
244018, Черновцы, ул. Ленина 240-а

Ms. A. 9. 2. 10

AB 30.210